

G'ARBIY RIM IMPERIYASINING QULASHI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi Abdullayev Ramazon

Email: ramazonabdullayev872@gmail.com +998888031118

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute talabasi

Qurbonov Hasan

Email: samadkdkdksks@gmail.com

+998938880539

Annotatsiya: ushbu maqolada g'arbiy rim imperiyasi qulashiga olib kelgan sabablar, g'arb olimlarining bu borada yuritgan fikrlari, g'oyalari ma'lumotlari va garmanlarning got qabilalari. Xunn va vandal qabilalarining g'arbiy rim imperiyasiga bostirib kirishi bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarni o'z ichiga oladi

Kalit so'zlar: Freteгим, Alaviva, Edvard Gibbon, Piter Xizer, Genri Perin, Adrianapol janggi, Alan-Vandal, Avliyo pol, Avliyo Peter cherkovlari, xunmlar, Gibraltar bo'g'ozi.

G'arbiy Rim imperiyasining qulashi tarixi

Rim imperiyasining milodiy IV asr tarixi ommaviy harakatlarning o'tgan asrlardagiga nisbatan ko'lamining kengligi va daxshatliligi bilan tavsiflanadi. Rim aslzodalar va harbiy qo'mondonlardan jabru-jafo chekkan kambag'al dehqonlar, kolonlar va qullar junbushga kelib bosh ko'targanlar. Bunday harakatlar faqatgina Rimda yoki Italiyada emas, balki chekka o'ikalarda ham yuz bergan. Milodiy IV ,~srning 30-40 yillarida Numidiyada., 70 yillarda esa Shimoliy Afrikadagi Mavritaniyada, g'oyat katta qo'zg'olonlar bo'lib o'tdi. Bu qo'zg'o)onlar Rim legionlari tomnidan shafqatsizlik bilan bostiriladi.

Bu ommaviy harakatlar Rim imperiyasining inqirozidan darak berar edi. Rim saltanatida IV asr o'rtalaridan boshiab ahvol tobora yomonlashish asnosida oliy hokimyat uchun kurash kuchayib, poraxo'rlik, davlat mulkini talon-taroj qilish avjiga chiqadi. Rim armiyasida intizomning bo'shashib ketishi tashqaridan bo'ladigan hujumlardan saltanatni himoya qilish ishiga katta zarar etkazadi Bu davrga kelib eronliklar imperiyasining sharqiy hududlariga bostirib kirib shahar va qishloqlarni talab, xonavayron qilib keta boshlaydilar. Shimoliy Afrikadagi mavrlar, G'arbiy Yevropaning Reyn ortidagi frank va boshqa qabilalar ham imperiyaga hujumlar boshlaganlar. Italiyaning o'zida ham shu vaqtda aholining quyi qatlamlarining noroziligi tobora kuchayib borib, imperiya har tomondan tobora siqib kelayotgan dushmanlar xalqasi girdobiga tushib qolayotgan edi.

Saltanatning shimol va shimoli-sharqidagi varvar qabilalari ittifoq bo'lib chegara istehkomlariga tez-tez hujumlar uyushtira bordilar. Imperatorlar esa varvarlarning

tajovuzlaridan xalos bo'lish maqsadida ularga ko'p miqdorda oltin va qimmatbaxo buyumlar berishar yoki katta pul evaziga boshqa jangovor qabilalar jangchilarini yollab o'z chegara hududlarini mudofaa qilishga majbur bo'lar edilar. Imperator odamlari gotlami oziq-ovqat bilan ta'minlashni o'z zimmalariga oladilar. Lekin ular o'z va'dalarini bajarmaganlari bois, gotlar orasida oeharchiliklar hoshlanib ketadi. Rim amaldorlari bundan foydalanib, gotlarga oziq-ovqat mahsulotlarini yuqori bahoda sotadilar, yoki ularni qimmatbaxo buyumlar, qullarga va xatto bolalarga ayirbosh qilganlar.

Gotlar tarixchisi Iordanning aytishicha istalgan bir qulni bitta nonga yoki o'n paysa miqdordagi mol go'shtiga sotishgan, so'ngra gotlar o'zlarini bir qulturn bemaza vinoga, bir burda nonga qul qilib sotishga majbur bo'lganlar. Gotlarning qahr g'azabi qo'zg'olonga aylanib ketdi:

Fritegem bilan Alaviva qo'zg'olonga boshchilik qildilar. Qo'zg'olonchilarga gotlaming qul qilib sotilgan qabiladoshlari, mahalliy kolonlar, kon ishchilari darhol qo'shiladilar. Ular notanish joylarda qo'zg'olonchilarga yo'l boshlab, bekitilgan g'alla o'ralarini, boylaming maxfiy joylarini ko'rsatib, o'zlarini tutib beradilar.

Daromadlardan mahrum bo'lish oqibatida imperiyaning g'arbiy qismi armiyani ta'minlay olmaslik vaziyatiga tushib qoldi, allaqachon zaiflashib bo'lgan chegaralarni himoyalash uchun esa armiya juda zarur edi. Doimiy urushlar savdo aloqalarining buzilganini anglatardi. Bosqinchilar ekin maydonlarini vayron qildi, eski texnologiya bilan kam miqdordagi oziq-ovqat ishlab chiqarildi, shaharda aholi soni haddan ziyod ko'p edi, ishsizlik yuqori va bulardan tashqari shaharda doimiy ravishda epidemiyalar bo'lib turardi. Yuqoridagi omillarga tajribasiz va ishonchsiz hukumat ham qo'shildi.

Varvarlarning imperiya ichida ham, uning tashqarisida ham joylashib olgani nafaqat tashqi, balki ichki inqirozni ham kuchaytirdi. Bu omillar imperiyani "sog'lom" holatdan "o'limtik"ka o'tishiga sabab bo'ldi. Rim armiyasida zarur tayyorgarlik va jang uchun qurol-aslahalar yo'q edi. Hukumatning o'zi ham beqaror edi.

Piter Xezer "Rim imperiyasining qulashi" asarida shunday ta'kidlaydi: "U o'zining 'ajoyib tuzilmalari' tufayli emas, balki nemis qo'shnilarining uning qudratiga rimliklar hech qachon tasavvur qilmagan tarzda javob bergani uchun quladi... Cheksiz tajovuzkorligi tufayli Rim imperializmi o'zining halokatiga o'zi mas'ul bo'ldi".

Tarixchi Edvard Gibbon 1737-yilda Londonda tug'ilgan Britaniyalik tarixchi olim yozuvchi, siyosatchi, Buyuk Britaniya parlamenti deputati hisoblanadi. XVIII asr 1776yilda Edvard Gibbon o'zining "Rim imperiyasining tanazzul va qulashi tarixi" kitobining birinchi jildini nashr etganidan beri, tanazzul va qulash Rim imperiyasi tarixining ko'p qismini o'z ichiga olgan mavzu bo'lib kelgan.

Rim imperiyasi qulashi haqida fikr bildirgan tarixchi olimlardan biri Genri Piren rim imperiyasining qulash davrini 476-yil yani V asr voqeasi davomiyligini rad etib, bu davrni VIII asrga oid deb ta'kidlaydi olim. Ya'ni musulmon davlatlari bosqini rim

imperiyasining qulashiga sabab bo'lgan deb fikr bildiradi. Bu fikrga kelishiga sabab rim imperiyasi varvarlar bosqinidan so'ng ham ancha vaqtgacha iqtisodiy rivojlanishdan to'xtab qolmagan deb o'ylaganligi sabab bo'lgan.

Asosiy sabablar Gibbon o'zining muhim asarini nashr etganida, u tezda standartga aylandi Piter Braun "Gibbonning ishi tanazzulga yuz tutgan Rim imperiyasini o'rganish zamonaviy Evropaning kelib chiqishini o'rganish edi, degan ishonchda olib borilgan bir asrlik ilmiy tadqiqotning cho'qqisini tashkil etdi" deb yozgan. Gibbon birinchi bo'lib imperiya qulashi sabablarini tushuntirishga harakat qilgan. Insoniyat tarixi faqat uning o'z davrida, ya'ni "Aql asri" ratsional tafakkurga urg'u berib, o'z taraqqiyotini qayta tiklay oladi, deb hisoblar edi. U nasroniylikning roli to'g'risida davom etayotgan bahs-munozaralarni boshladi.

Tarixchi Edvard Gibbon O'zining "Rim imperiyasining Tanazzuli va qulashi" kitobining 38-bobida quyidagi fikrni bildiradi. Uning vayronagarchilik tarixi oddiy va ravshan; Rim imperiyasi nima uchun vayron bo'lganini so'rash o'rniga, biz uning shunchalik uzoq davom etganiga hayron bo'lishimiz kerak. O'lis urushlarda musofirlar va yollanma askarlarning illatlariga ega bo'lgan g'olib legionlar dastlab respublika ozodligiga zulm qildilar, keyin esa binafshaning ulug'vorligini buzdilar. O'zlarining shaxsiy xavfsizligi va jamoat tinchligi uchun qayg'urgan imperatorlar intizomni buzishning asosi bo'lib qoldilar, bu esa ularni o'z hukmdorlari va dushmanlari oldida bir xil qilib qo'ydi; harbiy hukumatning kuchi bo'shshdi va nihoyat Konstantinning qisman institutlari tomonidan tarqatib yuborildi; va Rim dunyosi vahshiylar to'foni tomonidan bosib olindi.

- Edvard Gibbon. Rim imperiyasining tanazzul va qulashi , 38-bob "G'arbda Rim imperiyasining qulashi bo'yicha umumiy kuzatishlar"

Gibbon aytmoqchiki Rim imperiyasining qulashi muqarrar hodisa edi, lekin bu jarayon ancha oldin sodir bo'lishi kerak edi, uning bunchalik uzoq vaqtga chozilganligi hayratlanarli jarayon bo'lgan. Chunki Rim Imperiyasi ko'plab urushlarda yollanma askarlar yordamiga tayangan, ular esa o'z erki shaxsiy manfaatlaridan boshqa hech qanday narsani o'ylashmagan. Bu esa imperiyaning ozodligiga xavf slogan. O'zlarining shaxsiy hayoti, tinchligi bilan o'vora bo'lgan rim imperatorlarining qilayotgan ishlari esa ularni rim imperiyasi xavfsizligiga rahna soilayotgan dushmanlarga tenglashtirib qo'yadi Rim imperiyasining harbiy qudrati zaiflasdi va tashqi dushmanlarga qarshilik qilishga qodir bo'lmay qoldi.

Tarixchi Gibbon O'z fikrini davom etar ekan kitobning 71-bobida "Yemirilish va halokatning 4 ta sababini keltiradi. Kuchli tekshiruvdan so'ng, men ming yildan ortiq vaqt davomida o'z faoliyatini davom ettirgan Rimning vayron bo'lishining to'rtta asosiy sababini aniqlay olaman. I. Vaqt va tabiat jarohatlari. II. Varvarlar va nasroniylarning dushmanlik hujumlari. III. Barcha resurslardan foydalanish va suiiste'mol qilish. Va, IV. Rimliklarning ichki janjallari.

- Edvard Gibbon. Rim imperiyasining tanazzul va qulashi , 71-bob "Emirilish va halokatning to'rtta sababi".

Zamonaviy qarashlar. Zamonaviy tarixshunoslik Gibbonning g'oya va fikrlaridan ajralib turadi. Uning aksariyat g'oyalari endi umuman qabul qilinmasa-da, ular keyingi nutq va arxeologiya, epidemiologiya, iqlim tarixi, genetik fanlar va hujjatli filmdan tashqari tarixning boshqa ko'plab yangi manbalari uchun asos bo'lib xizmat qildi

Ahem Jonsning ta'kidlashicha, oldingi ilmiy qarashlar g'arbiydir. Olimlar tomonidan muhokama qilingan zaif tomonlarning aksariyati "imperiyaning ikkala yarmi uchun ham umumiy bo'lgan", Xristianlik Sharqda G'arbdan ham ko'proq tarqalgan. Diniy nizolar achchiq, byurokratiya buzuq va tovlamachilik edi, u kasta tizimiga ega edi va G'arbda bo'lgani kabi er Sharqda ham foydalanishdan chiqib ketdi. Korruptsiya, shu nuqtai nazardan moliyani armiya ehtiyojlaridan chetlashtirish, qulashga katta hissa qo'shgan bo'lishi mumkin. Rimdagi boy senator aristokratlar V asrda ta'sirchan kuchayib bordi; ular nazariy jihatdan qurolli kuchni qo'llab-quvvatladilar, lekin buning uchun pul to'lashni yoki o'z ishchilarini armiyaga chaqirishni taklif qilishni xohlamadilar. Biroq, ular xristian cherkoviga katta miqdorda pul o'tkazdilar.

Siyosiy sabablar G'arbiy Rim imperiyasining qulashiga yordam bergan bir qator siyosiy omillar mavjud edi. Ulardan biri siyosiy beqarorlik edi; g'arbiy Rim imperiyasi o'z tarixi davomida bir qator harbiy to'ntarishlar va fuqarolar urushlarini ko'rdi. Ushbu ichki nizo imperiyani tashqi tahdidlardan himoya qilishni qiyinlashtirdi. Ulardan biri imperator hokimiyatiga qarshi chiqa boshlagan viloyat gubernatorlarining ("barbar generallar" nomi bilan tanilgan) kuchayib borishi edi. Bundan tashqari, ko'p odamlar imperatorning qonuniyligi va uning hukmronlik qilish huquqiga shubha qila boshladilar. Bu milodiy 400-yillarning o'rtalarida bir qator harbiy ofatlar bilan yanada og'irlashdi va bu imperator hukumatiga bo'lgan ishonchni yo'qotishiga olib keldi.

Ekologik sabablar G'arbiy Rim imperiyasining qulashiga yordam bergan iqtisodiy, siyosiy va harbiy omillardan tashqari, bir qator ekologik omillar ham mavjud edi. Ulardan biri toshqinlar, qurg'oqchilik va zilzilalarni o'z ichiga olgan bir qator halokatli tabiiy ofatlar edi. Milodiy 5-asrda Italiyada vulqon otilishi keng zarar va o'limga olib keldi. Ushbu ofatlar keng ochlik va o'limga olib keldi, bu esa allaqachon zaiflashgan imperiyani yanada og'irlashtirdi. Sharqiy Rim imperiyasi hali ham asrlar davomida omon qoladi. Uning poytaxti Konstantinopol edi va Vizantiya imperiyasi deb nomlandi. G'arbiy Rim imperiyasi qulaganida Vizantiyani boshqargan imperator Zeno hali ham G'arbn Sharq yana bir bor zabt etishiga ishongan.

Tashqi sabablar. Eng ko'p ta'kidlanadigan sabablardan biri — varvarlarning kirib kelishi bo'lsa-da, ko'pchilik qudratli, abadiy shahar bo'lgan Rim ijtimoiy yoki iqtisodiy asoslari yo'q va siyosiy boshqaruv sohasida juda oz yoki hech qanday tajribaga ega bo'lmagan madaniyat qarshisida tiz cho'kishi mumkin emas edi

hisoblaydi. Ularning fikricha, imperiyaning qulashida varvarlar Rimda allaqachon mavjud bo‘lgan qiyinchiliklardan — chiriyotgan shahar (jismoniy va ma’naviy jihatdan), soliq tushumlarining kamligi yoki umuman yo‘qligi, aholining haddan tashqari ko‘pligi, tajribasiz rahbarlik, eng muhimi, qoniqarli mudofaaning yo‘qligi bilan bog‘liq muammolardan foydalangan. Ba‘zilarning ta’kidlashicha, imperiyaning qulashi muqarrar ravishda yuz berar edi.

Tarixda IV -VI asrlar Xalqlarning buyuk ko‘chishlari jarayoni hisoblanadi. Ush paytda ko‘chmanchi bo‘lgan Xunn qabilalari o‘zlari yashab turgan hududlarnu tark etib, yangi hududlarni o‘zlashtirishga kuirishganlar. Bu jarayon nafaqat Osiyo hududiga balki Yevropaga ham o‘ ta’sini o‘tkazadi. Aynan mana shu jarayon davomida G‘arbiy Rim Impreriyasi qulashi hodisasi ham sodir bo‘ldi.

Gotlar bosqini III asrda Gotlar nomi bilan mashxur bo‘lgan german qabilalari Skandanaviyadan Qora dengiz shimolidagi hududlarga kelib joylashadilar. IV asrning 2- yarmida esa kelib chiqishi markaziy osiyodan bo‘lgan Ko‘chmanchi Xunn qabilalari Sharqiy Got qabilalarini o‘zlariga itoat ettirganlar. SHarqiy got qabilalari Ostgotlar nomi bilan shu yerlarda o‘rnashib qolib mahallay xunn qabilalari bilan aralashib ketganlar. Xunnlarga bo‘ysunmagan G‘arbiy got qabilalari esa Vestgotlar nomi ostida dunay daryosi bo‘ylariga chekinishga majbur bo‘lganlar. Vestgotlar sardori Rim imperatori Valentindan (milodiy 364–378-yillar) Meziya va Frakiya hududlariga ko‘chib o‘tish uchun ruxsat so‘ragan.) terving gotlari Dunay-Reyn chegarasi bo‘ylab to‘plangan. (bu voqealar rim imperiyasi ikkiga bo‘linib ketishidan oldin roy bergan) Rimliklar javobni kechiktirganlar. Joylashish talabi shoshilinch ravishda e‘lon qilingan edi, chunki Ular tahdid sifatida emas, balki imperiya hududiga joylashish uchun ruxsat olish niyatida jamlangan o‘sha paytlarda varvar xunlar gotlarning vataniga tahdid solib turgan edi. Imperator Valens vahimaga tushib qoldi va javobni kechiktirdi. Bu kechikish esa qish yaqinlashib kelayotganiligi sababli gotlar orasida xavotirni kuchaytirdi. G‘azablangan 10 minglab got qabilalari erkak ayol qariya yosh bola chaqalari bilan Dunay daryosining o‘ng sohiliga o‘ta boshlaganlar. Daryodan o‘tish vaqtida gotlarning ko‘p qismi halok bo‘lgan.

Imperator amaldorlari Gotlarni zarur oziq- ovqat bilan ta‘minlashni vada qilgan edilar. Lekin Imperator ularni yetarli oziq-ovqat va uy-joy bilan ta‘minlay olmadi, oziq-ovqat narxlari esa oshirilib yuborilgan. . Bunday murakkab vaziyat bir qancha Rim qo‘mondonlarining poraxo‘rligi va tovlamachiligi bilan birlashib, holatni yanada murakkablashtirdi. O‘sha paytdagi got tarixchilaridan biri Gonoriyning bergan ma‘lumotlariga ko‘ra bir burda non yoki bir parcha go‘sh t uchub o‘z o‘glini qullikka berishi yoki o‘zi qul bo‘lishi kerak edi deb yozgan. Bunday xo‘rliklarga chiday olmagan gotlar qo‘zg‘olon ko‘taradilar. Valens g‘arbdan yordam so‘radi. Afsuski, jang borasida rimliklar butunlay ortda qolgan va yomon tayyorgarlik ko‘rgan edi. Bunday ayanchli holatni Rim armiyasining uchdan ikki qismi halok bo‘lgan Adrianopol

(hozirgi kundagi Turkiyaning Edirne shahriga to‘g‘ri keladi) yaqinidagi jang (378-yil 9-avgust) isbotladi. Qurbonlar orasida imperatorning o‘zi ham bor edi. Tinchlik o‘rnatish uchun yangi imperator Feodosiy qattiq harakat qilishiga to‘g‘ri keldi.

Gotlar Rim yerlarida qolib, Rim armiyasi bilan ittifoq tuzdi. Keyinroq asli gotlardan bo‘lgan sobiq Rim qo‘mondoni Rimga qarshi oyoqqa turdi. U faqatgina o‘ziga va‘da qilingan narsalarni so‘ragan xolos. U sakkiz asr davomida hech kim qila olmagan ishni qildi — Rimni vayron qildi. Uning ismi Alarix edi. Alarix got bo‘lishiga qaramay, Rim armiyasida tarbiya ko‘rgan edi. U nasroniylikka mansub bo‘lib, aqlli va qat‘iyatli inson bo‘lgan. U o‘z xalqiga va‘da qilingan yerlarni Bolqondan (Yevropaning janubida joylashgan yarimorol) qidirdi. Keyinchalik g‘arbiy imperator o‘z javobini kechiktirganligi sababli Alarix o‘z talablarini kuchaytirdi. Endi u nafaqat o‘z xalqiga don so‘radi, yana ularni imperiya fuqarolari sifatida tan olinishini ham so‘radi. Ammo imperator Gonoriy ushbu talabni doimiy ravishda rad etdi. Boshqa hech qanday yo‘l qolmagan edi. Alarix got va xunlar, shuningdek, ozod qilingan qullardan iborat qo‘shin to‘pladi va Alp tog‘larini kesib o‘tib Italiyaga kirib bordi. Uning qo‘shini to‘da emas, yaxshi tashkil etilgan haqiqiy armiya edi.

U hech qachon urushni xohlamagan, balki o‘z xalqi uchun yer berilishini va tan olinishini xohlagan bo‘lsa-da, Alarix ichkaridan eshiklarni ochib bergan got qulning yordami bilan milodiy 410-yilning avgust oyida Rim shahriga kirdi. U shaharda uch kun qolib, uni butunlay vayron qildi. Faqatgina Avliyo Pol va Avliyo Piter cherkovlariga tegmagan edi. Gonoriy vaziyatning jiddiyligini umuman ko‘rishga qodir emas edi. Alarixning talablariga vaqtincha rozi bo‘lgan bo‘lsa-da, ularni bajarish niyati yo‘q edi.

Gonoriy shaharni himoya qilish uchun 6000 Rim askarini yuborgan, ammo ular tez orada mag‘lubiyatga uchragan. Shahar g‘aznasi deyarli bo‘shagan, senat nihoyat bosqinchilar qarshisida taslim bo‘lgan edi. Alarix o‘zi bilan boshqa buyumlar qatorida ikki tonna oltin va o‘n uch tonna kumush olib ketgan.

Xunlar bosqini. V asr o‘rtalarida Volga daryosi bilan Karpat tog‘lari oralig‘ida joylashgan Xunlar davlati ancha kuch to‘plab olgan edi. Imperiya uchun eng xavfli dushmanlardan biri aynan xunlar bo‘ldi. V asming dastlabki yillarida xunn qabiialari g‘ayratli va shijoatli qirol Attila (435-453-yy) qo‘l ostida birlashdilar. Attilaning poytaxti Tissa qirg‘og‘i - hozirgi Vengriya hududida joylashgan edi. Shu joydan Attila Bolqon yarim oroliga, Kichik Osiyoga, Armanistonga va hatto Mesopotamiyaga yurishlar qildi. Attila olib borgan urushlar ochiqdan-ochiq bosqinchilik, talonchilik urushlari edi. Unga Vizantiya (Sharqiy Rim) imperatori katta xiroj to‘lab turgan. Dunay yonida yashovchi ko‘pgina slavyan qabiialari xunlarga qaram edilar. Tez orada Xunlar boshqa qabillar bilan ittifoq tuzib, G‘arbiy Yevropa hududiga bostirib kiradilar. Sharqiy Rim davlati hokimi esa xunlarga juda katta miqdorda tovon, oltin, qimmatbaho buyumlar berib, Xunlarning hujumidan saqlanib qolganlar.

Attilaning o‘zi esa kelasi, 452 - yilda Italiyaga yurish qildi, lekin Rimni olishdan voz kechdi, qimmatbaho in‘omlar va xiroj olish bilan cheklanib qo‘ya qoldi. 453 - yilda Attila zaharlab o‘ldirildi. Uning naridan-beri tuzilgan, ko‘p qabilali harbiy davlati tezda quladi. Xunnlarning o‘zlari esa mahalliy aholi bilan aralashib ketdi.

Vizantiya manbalarida VII asrdan boshlab ular butunlay esga olinmadi. Demak, endi xunlar «davlati» yo‘q bo‘lib ketganidan keyin Rim imperiyasining ahvoli yaxshilanishi kerak edi. Lekin uning resurslari butunlay tugab qolgan edi. Tashqi xavf kamaygandan keyin ichki qarama-qarshiliklar keskinlashib ketadi. Attila o‘lgandan keyin imperator saroyidagi (saroy Ravennada edi) fitnalar avj olib ketdi, natijada Aesiyning o‘zi halok bo‘ldi. Aesiy Rimning so‘nggi davrdagi davlat arboblari ichida eng ko‘zga ko‘ringan kishi edi. Imperatorning buyrug‘i bilan o‘ldirilgan Aesiydan so‘ng Valentinian III ning o‘zi ham o‘ldirildi.

Vandallar bosqini. 429 yilda Ispaniya hududini egallagan vandallar va alanlar Gibraltar bo‘g‘ozi orqali shimoliy Afrikaga ko‘chib o‘tgan edilar. Ular 439 yili poytaxt Karfagen bo‘lgan Alan-Vandal podsholigini tuzadilar. Rim imperator saroyida partiyalar kurashi davom etayotgan bir paytda 455 yilda Italiya hududiga bostirib kirgan Vandallar Rimni ishg‘ol etib, juda qattiq 2 hafta davomida Rimni talaganlar. Vandallar Rimni shunchalik vayronaga aylantirganlarki Kitob qo‘lyozmalar, sa‘at asarlari haykallar, ibodatxonalar yoqib yo‘q qilib yuborilgan. Ya‘ni ular o‘zlari bilan olib keta olmagan barcha narsalarni yo‘q qilganlar. Varvarlarning Rimga qilgan bu bosqinchiligi ko‘p vaqtlargacha xalq xotirasida saqlangan. Tarixchilar tomonidan aytilishichavandallar aholini shunchalar qirg‘in qilganlarki, Rimda Vandallar hujumidan keyin 7 ming aholigina omon qolgan. Rim o‘z tarixi davomida hech qachon bunday daxshatli darajada vayronaga aylanmagan edi. Vandallarning Rimni vayron qilishi oqibatida vujudga kelgan "vandalizm" so‘zi insoniyat yaratgan moddiy va ma‘naviy boylıklarni buzib yo‘q qilish ma‘nosini bildiradi. 475-yilda illiriyalik Orest o‘zini 14 yoshli o‘g‘ini imperator taxtiga o‘tkazib o‘zi hokimiyatni boshqardi. Songgi imperator Rim shahrini va imperiyasini barpo qilganlar Romul afsonaviy avgustul ismlariga bo‘lib balog‘atga yetmagani uchun avgust emas, avgustul deb atalar edi. O‘smir imperatorni rimliklar mazaxomuz avgustcha deyishar edi.

476-yilda germanlarning skir qabilasidan bo‘lgan imperator gvardiyasi qo‘mondoni sarkarda Odoakr Rimda hokimiyatini bosib oladi. Orest o‘ldirilib, 15 yoshli so‘ngi rim imperatori Romul avgustul 476-yil 23-avgustda taxtdan tushirilib, Neapol yaqinidagi Lukull villasiga surgun qilindi va shu yil shu yerda vafot etdi. German qabilalari o‘z sarkardalari bo‘lgan Odoakrni Imperator deb e‘lon qilganlar. Odoakr g‘arbiy Rim imperiyasi imperatori unvoni tugatilgani to‘g‘risida senatni rasmiy qarorini olishga erishdi. Imperatorlik ramzlari SHarqiyrim imperiyasi poytaxti bo‘lgan Konstantinopolga yuboriladi. Bu rasman Sharqdagi imperator hokimiyati ostida Rim imperiyasining yaxlitligi tiklanganligini bildirar edi.

Shu tariqa VAsr oxirlariga kelib G'arbiy rim imperiyasi saltanati qulagan., bo'ysundirilgan o'lkalarda esa yangi mustaqil davlatlar tashkil topa boshlagan. Bir vaqtlar dunyoni lol qoldirgan kuchli abadiy deb ulug'langan Rim imperiyasi davlati Kichik Osiyo, Bolqon Yarimoroli, Misr , G'arbiy Yevropa, Shimoliy Afrika kabi hududlar hukumdori shu tariqa qulagan va barham topgan.

Ilgari unga tobe bo'igan o'lkalar, viloyatlarda mustaqil podsholiklar va davlatlar qaror topadi. G'arbiy Rim imperiyasi ichidagi o'tkir qarama - qarshiliklar, varvar qabilalarining to'xtovsiz vayronalik keltiruvchi hujumlari imperiyani halokatga olib kelgan edi. G'arbiy Rim saltanatining halokati bilan insoniyat tarixidagi qadimgi davr o'z poyoniga etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. jahon tarixi. Qadimgi va o'rta asrlar tarixi 1-qism. E.Qosimov, E. Nuriddinov, F. Ismatullayev, N. Rasulova, SH. Zokirov, A. Abduazimov, M Nasriddinova.
2. Jaxon tarixi. QAdimgi dunyo davri 2-qism. E nuriddinov, F. Ismatullayev,
3. Jaxon tarixi Qadimgi Yunoniston, Rim, qadimgi sharq tarixi. O'quv qo'llanma 2018.
4. QAdimgi dunyo tarixi. Ravshan Rajabov.(SHarq, yunoniston, Rim). Toshkent 2009.
5. Tarix. Snaps www internet sayti.
6. History skillis www internet. web sayti
7. Yotube.o'zbekiston tarixi telikanali. Qizlarxon Arziqulova. G'arbiy Rim imperiyasi qulashi. Vidio rolik.